

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-42>

УДК 330.59(477)

НЕМОНЕТАРНІ КРИТЕРІЇ БІДНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

NON-MONETARY POVERTY CRITERIA UNDER THE INFLUENCE OF CRISIS PHENOMENA

Заяць В'ячеслав Сергійович

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5757-9613>

Zaiats Viacheslav

Institute for Demography and Quality of Life of the NAS of Ukraine

Дослідження проведено в рамках реалізації проєкту із виконання наукових досліджень і розробок «Зростання нерівності та бідності в Україні внаслідок пандемії COVID-19». Метою статті є дослідження впливу пандемії COVID-19 та війни на немонетарні критерії бідності в Україні. Показано, що деприваційна бідність в Україні виступає важливим індикатором благополуччя та відображає доступність базових життєвих потреб, які є ключовими для поліпшення якості життя. Визначено основні особливості впливу COVID-19 та війни на немонетарну бідність. Здійснено оцінку рівня глибокої деприваційної бідності домогосподарств, бідності за ознаками харчування та суб'єктивної бідності (на основі самооцінки домогосподарствами купівельної спроможності їх доходів) та їх зміну внаслідок поширення COVID-19 в 2020–2021 рр. та військових дій у 2022–2023 рр. Доведено безпрецедентність впливу пандемії COVID-19 та війни на бідність населення, які спричинили різноманітні довгострокові наслідки для економіки та суспільства. Визначено найбільш вразливі категорії населення та групи ризику, від яких вони потерпають.

Ключові слова: немонетарна бідність, пандемія COVID-19, глибока деприваційна бідність, ознаки депривації, суб'єктивна бідність, бідність за ознаками харчування.

The research was carried out as part of the implementation of the scientific research and development project "Increasing inequality and poverty in Ukraine as a result of the COVID-19 pandemic". The purpose of the article is to study the impact of the COVID-19 pandemic and the war on the non-monetary criteria of poverty in Ukraine. It is shown that deprivation poverty in Ukraine is an important indicator of well-being and reflects the availability of basic life needs, which are key to improving the quality of life. The main features of the impact of COVID-19 and the war on non-monetary poverty have been identified. An assessment of the level of deep deprivation poverty of households, nutritional poverty and subjective poverty (based on households' self-assessment of the purchasing power of their income) and their change due to the spread of COVID-19 in 2020–2021 and military operations in 2022–2023 was carried out. The impact of the COVID-19 pandemic and the war on poverty has been proven to be unprecedented, with a variety of long-term effects on the economy and society. The most vulnerable categories of the population and the risks they suffer from are determined. An objective understanding of the vulnerability of unprotected persons in non-standard, suddenly occurring shock situations requires the creation of somewhat different rapid response mechanisms and the provision of social support. For this purpose, it is necessary to promptly assess the consequences of non-standard situations for the well-being and living conditions of low-income segments of the population. A quick assessment of the social vulnerability and poverty of the population as a result of epidemics is a difficult task, since there is a lack of systematized official information on the total income of the population, changes in the employment sector. Using only the monetary criterion of poverty does not allow to fully assess the scale, level and depth of such a multidimensional phenomenon. Therefore, the application of the system of criteria makes it possible to identify the impact of various processes, especially crisis ones, on the scale, level, depth and profiles of poverty. The combination of different methods of poverty definition provides critical information for assessing the impact of crisis situations on the well-being of the poor.

Keywords: non-monetary poverty, the COVID-19 pandemic, deep deprivation poverty, indicators of deprivation, subjective poverty, nutritional poverty.

Постановка проблеми. Немонетарна бідність є комплексним соціально-економічним явищем, яке охоплює такі аспекти життя домогосподарств, як доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, а також соціальні можливості та рівень добробуту населення. В Україні проблематика немонетарної бідності стала особливо актуальною в останні роки через значні виклики – пандемію COVID-19 та війну, які суттєво вплинули на якість життя громадян. Оцінка немонетарних критеріїв є важливим інструментом для розуміння справжніх масштабів бідності, оскільки вона дає змогу виявити групи населення, які можуть залишатися поза межами традиційних статистичних підходів оцінки та перебувають у вразливому соціальному становищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження підходів до оцінки бідності знайшло своє відображення у працях таких вітчизняних вчених, як: Е. Лібанова (аналіз нових форм проявів бідності та соціальної нерівності), Л. Черенько (комплексний аналіз профілів бідності) та ін. На міжнародному рівні суттєвий внесок у розвиток цієї тематики зробили Е. Аткинсон (розробив підходи до вимірювання економічної нерівності, які часто використовуються в дослідженнях немонетарної бідності), С. Алькайре (розробниця Індексу багатомірного бідності (ІББ), який включає 10 індикаторів у сферах здоров'я, освіти та життєвих стандартів), М. Луго (вивчення глобальних тенденцій бідності та нерівності) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість робіт спирається на загальний огляд немонетарної бідності, проте недостатньо уваги приділено оцінці немонетарних критеріїв бідності під впливом кризових явищ, таких як пандемія COVID-19 та війна з росією.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є дослідження впливу пандемії COVID-19 та війни на немонетарні критерії бідності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія зумовила не лише економічні труднощі домогосподарств, але й призвела до значного погіршення доступу до охорони здоров'я, освіти, інших базових послуг та соціальної ізоляції. Економічне відновлення у 2021 році певною мірою компенсувало соціальні втрати за досить короткий проміжок часу, проте початок повномасштабної війни зруйнував позитивні тренди та суттєво посилив виклики.

Основні особливості впливу COVID-19 та війни на немонетарну бідність:

– *Обмежений доступ до медичних послуг.* Пандемія COVID-19 призвела до перевантаження медичних установ, передовсім на початку кризи, що ускладнило доступ до базових медичних послуг. У деяких регіонах країни внаслідок воєнних дій зруйновано інфраструктуру, включаючи лікарні, що унеможливило для багатьох людей отримання медичної допомоги.

– *Погіршення доступу до освіти.* У період пандемії дистанційне навчання стало нормою, однак не всі домогосподарства мали доступ до якісного інтернету чи відповідних пристроїв для навчання. Військові дії спричинили руйнування шкіл та освітньої інфраструктури, що поглибило освітню нерівність.

– *Проблеми з житлом, ВПО.* В результаті військових дій зруйновано цілі міста, що змусило значну частину населення стати внутрішньо переміщеними особами або тимчасово жити в умовах без необхідних базових послуг, таких як опалення чи вода.

– *Зниження рівня соціального захисту.* На початковому етапі кризи, спричиненої пандемією та війною, виникли загрози стабільній роботі системи соціального захисту, включаючи допомогу безробітним, пенсіонерам та вразливим верствам населення.

– *Бідність за ознаками харчування.* Оцінка рівня бідності за ознаками харчування зазвичай здійснюється шляхом аналізу частки витрат на продукти харчування у структурі загальних споживчих витрат домогосподарств. У країнах, де населення стикається з проблемою голоду, додатково використовується показник частки населення або домогосподарств, чий середньодобовий раціон за енергетичною цінністю не перевищує 2100 ккал. У високорозвинених країнах цей індикатор не вважається релевантним, оскільки якість харчування оцінюється не за рівнем калорійності, який у надлишку може призводити до ожиріння і діабету, а за вмістом поживних речовин, вітамінів та інших необхідних елементів [1; 2].

Надмірно високі витрати на харчування вказують на те, що населення не має достатніх ресурсів для задоволення інших життєво важливих потреб. Тому чим вища ця частка, тим загалом нижчий рівень добробуту країни та її громадян. У більшості європейських держав показник коливається в межах 15–20 %, враховуючи також витрати на харчування поза домом. В Україні в 2019 р. він становив –

27,7 %, 2021 р. – 22,6 %, 2023 р. 28,1 %, що свідчить про низький рівень добробуту українського населення. Історично склалося так, що частка селян, у бюджетах яких харчування посідає понад 60 %, істотно перевищувала аналогічний показник міського населення (рис. 1).

Бідність за самооцінкою. Передбачає самооцінку домогосподарствами власної купівельної спроможності, яка характеризує наскільки домогосподарства вважають доходи достатніми для задоволення основних потреб, включаючи харчування, одяг, житло та інші витрати. Особливістю бідності в Україні є значне перевищення суб'єктивних оцінок порівняно з показниками, визначеними на основі об'єктивних критеріїв. Населення ототожнює бідність із неможливістю вести спосіб життя, який вони вважають прийнятним для себе. За даними 2019 року бідними себе визнали 65,3%, а тих, хто постійно відмовляв собі у найнеобхіднішому, крім харчування, 37,9% (відповідно рівень бідності за мірою задоволення потреб становив 58,0% рівня за прямою самооцінкою). Зокрема, 42,1 % і 23,5 % домогосподарств, які належать до дев'ятої та десятої децильних груп відповідно, вважають себе бідними. Водночас лише 15,8 % і 6,7 % цих домогосподарств зазначили, що їхніх доходів було недостатньо навіть для покриття основних життєвих потреб [3]. Аналогічні дані за 2021 рік, на жаль, відсутні.

Зростання фінансових труднощів під впливом загострення криз призводить до проблем із забезпеченням достатнього рівня харчування населення та недостатності вільних коштів. Люди змушені обмежувати витрати, більша частина яких перенаправляє на найнеобхідніше, в тому числі харчові продукти. Цей феномен є тривожним сигналом, оскільки відображає не лише суб'єктивне відчуття нестачі ресурсів, але й може бути індикатором реальної матеріальної депривації. У довгостроковій перспективі це може мати негативні наслідки для фізичного та психіч-

ного здоров'я населення, а також впливати на рівень соціальної напруги та нерівності в суспільстві.

У 2023 році частка домогосподарств, яким було достатньо доходу і вони навіть заощаджували, становила 13,4 %; питома вага домогосподарств з достатнім доходом без заощаджень склала 41,0 %; постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування 33,4 % домогосподарств; не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування 12,2 % (у 2019 році аналогічні показники становили: 11,8 %; 47,4 %; 37,9 %; 2,9 % відповідно) (рис. 2). З 2019 року значно зросла частка тих, кому не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування (в 4,2 рази).

Розподіл домогосподарств, які не змогли забезпечити достатнє харчування протягом року, відрізняється залежно від того, чи вони проживають у сільській або міській місцевості, в тому числі із дітьми та без дітей. Ці відмінності зумовлені рівнем доходів і можливостями доступу до ресурсів у різних умовах та потребами кожного з типів домогосподарств.

Домогосподарства у сільській місцевості покладаються на самозабезпечення (власне господарство), що частково знижує ризик недостатнього харчування. Проте, якщо доходи низькі або доступ до торговельної мережі обмежений, можуть виникати труднощі з різноманітністю раціону та доступом до якісних продуктів. Міські домогосподарства здебільшого залежать від придбання продуктів харчування у торгових мережах, що посилює їх вразливість до раптових криз, економічних шоків та коливань цін. Як видно із рис. 3, COVID та війна призвели до значного погіршення якості життя та до зростання частки домогосподарств (більш, ніж у 4 рази), що не можуть забезпечити достатнє харчування як у селі, так і місті.

Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів за децильними групами на наступні 12 місяців в 2023 році показує, що значна частка тих, хто відчуває зростання фінансових труднощів, зокрема проблем із

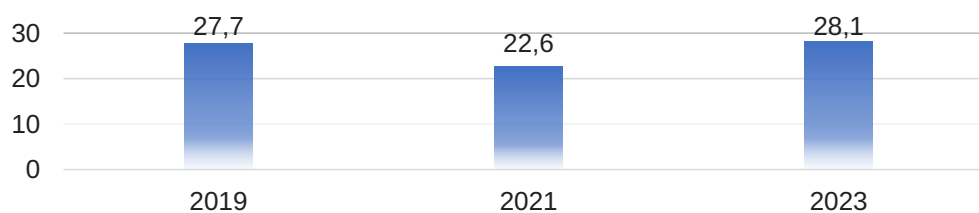

Рис. 1. Рівень бідності за ознаками харчування, 2019–2023 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними ОУЖД та ОЕСД

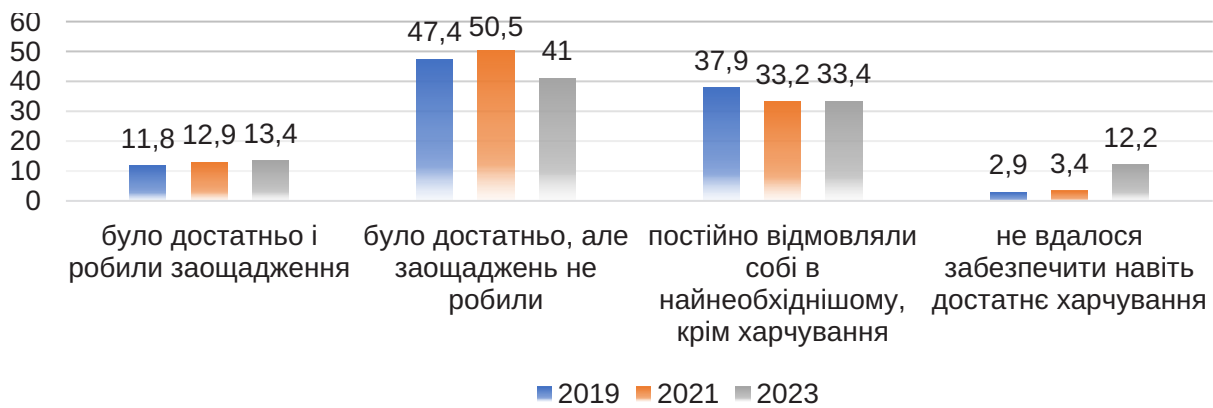

Рис. 2. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом року, %
Джерело: розроблено автором за даними ОУЖД та ОЕССД

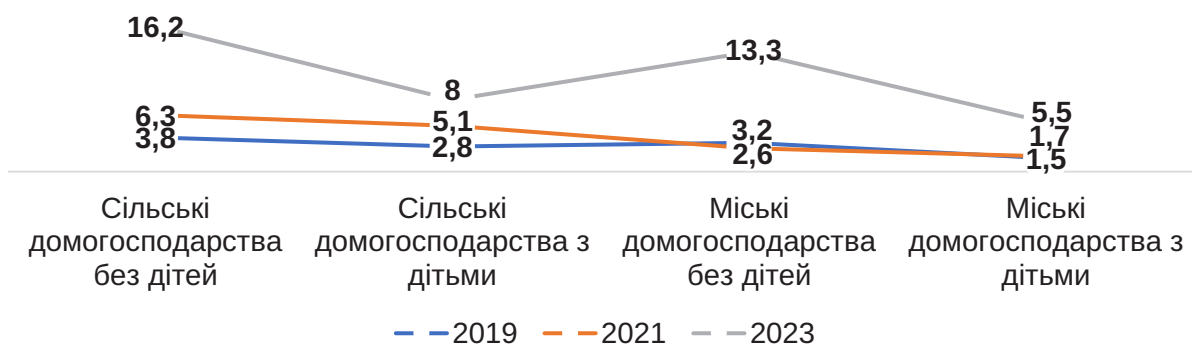

Рис. 3. Частка домогосподарств, яким не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування протягом року, місто/село, 2019–2023 рр., %
Джерело: розроблено автором за даними ОУЖД та ОЕССД

забезпеченням достатнього харчування, знаходиться у нижніх децилях (рис. 4). Верхні децильні групи демонструють набагато кращі показники щодо можливостей забезпечення себе необхідним харчуванням та здатності заощаджувати певні кошти. Вочевидь, зростання розриву в добробуті між найбіднішими та найбагатшими домогосподарствами впродовж 2019–2023 рр. значно посилилось через підвищення цін на товари першої необхідності та енергоносії, а також зниження доступу до кредитних та інвестиційних ресурсів на вигідних умовах, що негативно позначилося передовсім на низькодохідних групах населення.

Важливо оцінити вплив кризи на вразливі групи населення, передовсім сім'ї різного складу (з дітьми, де всі дорослі пенсіонери або інваліди; що складаються виключно з осіб пенсійного віку; з дітьми та з ВПО; з дітьми, де тільки одна доросла особа; з дітьми, де нема осіб з вищою освітою). Серед домогосподарств, які складаються виключно з пенсіонерів, найбільша частка (порівняно з іншими

групами) тих, кому не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування – 22,8%, а серед сімей з дітьми, де всі дорослі пенсіонери або з інвалідністю тих, хто постійно відмовляв собі в найнеобхіднішому, крім харчування – 62,1% (рис. 5). Значні проблеми відчували ВПО з дітьми, які часто стикаються з труднощами при пошуку роботи, житла та інтеграції в нові громади, що значно погіршує їхній фінансовий стан.

Незважаючи на COVID-19, у 2021 році загальний показник бідності за самооцінкою ступеню задоволення потреб знизився до 36,6 % завдяки деяким заходам соціальної підтримки, а також через покращення в економіці країни та часткове ігнорування населенням карантинних заходів; проте в 2023 році показник знову зріс до 45,6% (на 9 в.п.) (рис. 6).

Глибока деприваційна бідність. Бідність за позбавленнями є концепцією, яка розширює розуміння бідності за межі виключно низького доходу та включає обмеження доступу до різних життєво важливих ресурсів. Визна-

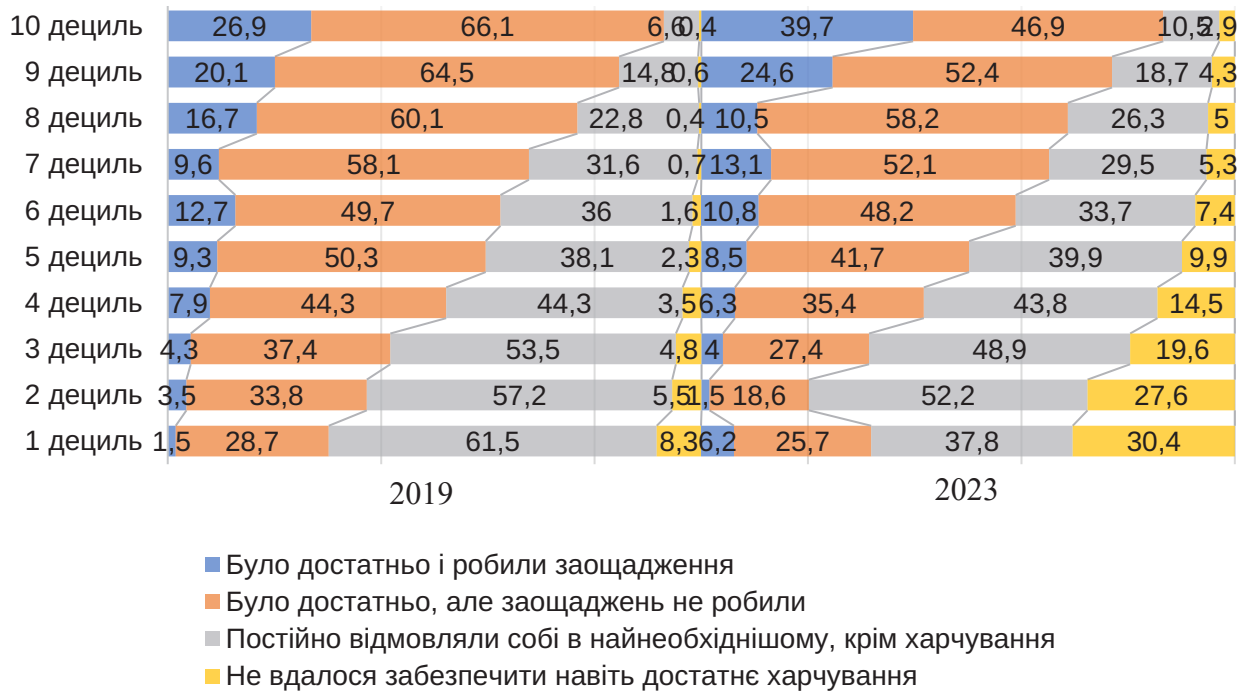

Рис. 4. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів на наступні 12 місяців за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, 2019 та 2023 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними ОУЖД та ОСЕСД

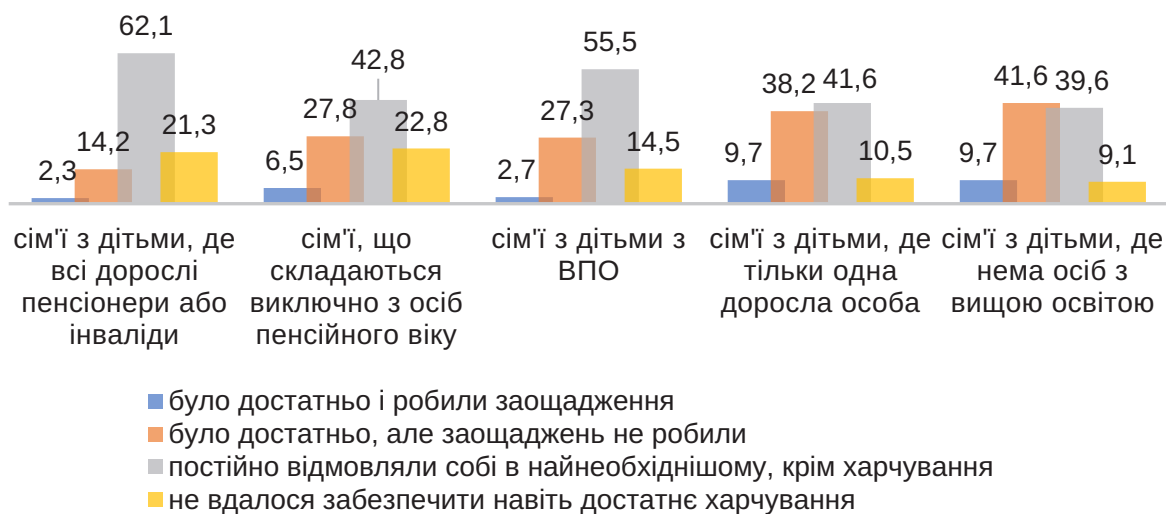

Рис. 5. Самооцінка вразливими домогосподарствами своїх доходів протягом року, 2023 рік, %

Джерело: розроблено автором за даними ОСЕСД

чення рівня глибокої деприваційної бідності¹ та найбільш поширених ознак депривації під час пандемії COVID-19 (2021 р.) та війни (на 2023 р.) є важливим через поглиблення вразливості деяких груп населення.

Як видно з рис. 7, за умов пандемії COVID-19, яка спалахнула у 2020 році та продовжила впливати на економіку в 2021 році, рівень бідності склав 24,4 %. Варто відзначити, що економічна криза і коронавірусні

¹ До 2022 року рівень глибокої деприваційної бідності в Україні розраховувався за «Методикою комплексної оцінки бідності» (4 з 9 ознак депривації) та за даними Державної служби статистики України (4 з 18 ознак депривації)

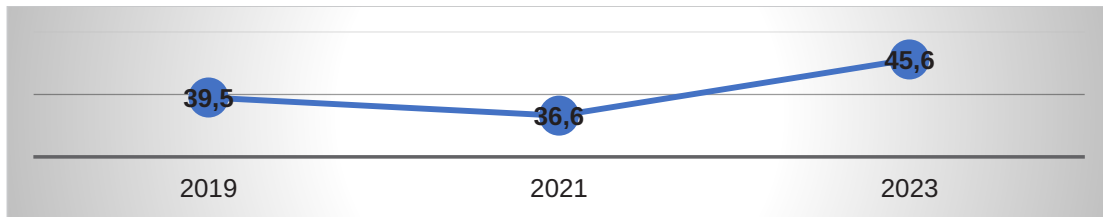

Рис. 6. Розподіл домогосподарств, які за самооцінкою ступеню задоволення потреб є бідними, 2019–2023 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними ОУЖД та ОСЕCD

обмеження неістотно вплинули на загальний рівень глибокої матеріальної депривації, на відміну від війни, яка суттєво її погіршила.

Незважаючи на зниження загальної немонетарної бідності за 2019–2021 рр., в деяких типах домогосподарств ситуація продовжувала ускладнюватись. Закриття шкіл та дитячих садків ускладнило багатьом батькам поєднання роботи з доглядом за дітьми, що обумовило зниження доходів у сім'ях через необхідність залишити роботу або працювати з дому. В неповних сім'ях з одним дорослим, який відповідає за доходи сім'ї та догляд за дітьми, вплив пандемії був відчутним, передовсім серед тих, хто працював у секторах, які найбільше постраждали від карантинних заходів (бідність серед них зросла в 2021 р. на 14,1 в.п.). Голови домогосподарств зазнали значного стресу через необхідність одночасно виконувати роль годувальника та піклувальника в умовах пандемії, що, вочевидь, посилювало психологічне навантаження на сім'ю.

В сільських домогосподарствах через значні інфраструктурні та загальні економічні проблеми бідність була майже в 2 рази вища (25,2 % у селах, 13,8 % у містах) (рис. 8).

В 2024 році розрахунок рівня глибокої депривації домогосподарств почав здійсню-

ватися за новою методикою. Тому, на жаль, дані 2023 року не є співставними із 2021 роком через особливості збору даних. Проте, нове вибіркове обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України дає змогу проаналізувати ситуацію в 2023 році вже за новою методикою оцінки рівня глибокої депривації, яка використовується в EU-SILC (визначається як частка населення, яка відчуває вимушену нестачу принаймні 7 із 13 депривацій). Індикатор є частиною показника ризику бідності та соціального відчуження (AROPЕ), який використовується для моніторингу цілі ЄС щодо бідності та соціального відчуження до 2030 року [5].

Впродовж 2022–2024 рр. війна значно погіршила матеріальне становище домогосподарств. Рівень глибокої депривації в Україні у 2023 році становив 51,6 %, тобто більше половини домогосподарств стикалися з серйозними позбавленнями. Рівень бідності в сім'ях з дітьми (39,3 %) є нижчим, ніж в домогосподарствах без дітей (56,2 %), серед яких більшість представлена пенсіонерськими родинами, що мають інші фінансові можливості та суб'єктивні оцінки. Збільшення кількості дітей в домогосподарстві значно підвищує рівень депривації, особливо серед

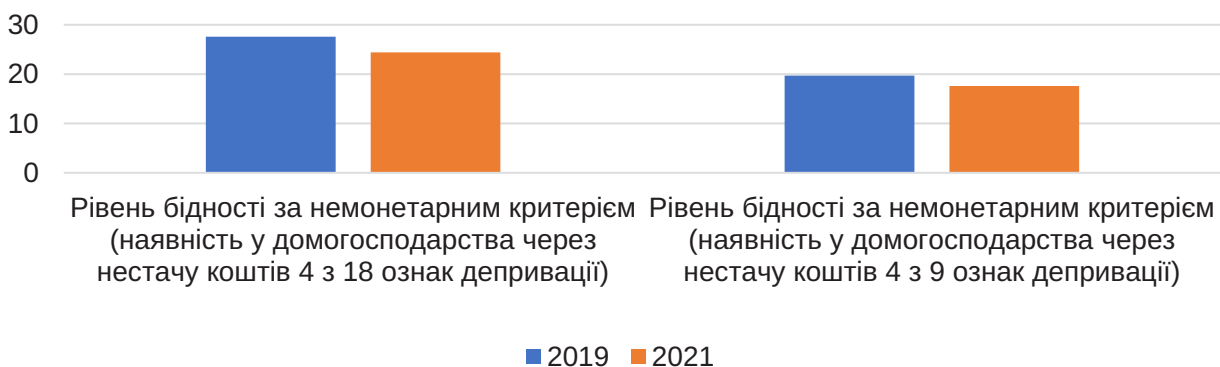

Рис. 7. Рівень глибокої матеріальної депривації в Україні (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 18 та 4 з 9 ознак депривації), 2019–2021 рр., %

Джерело: [4]

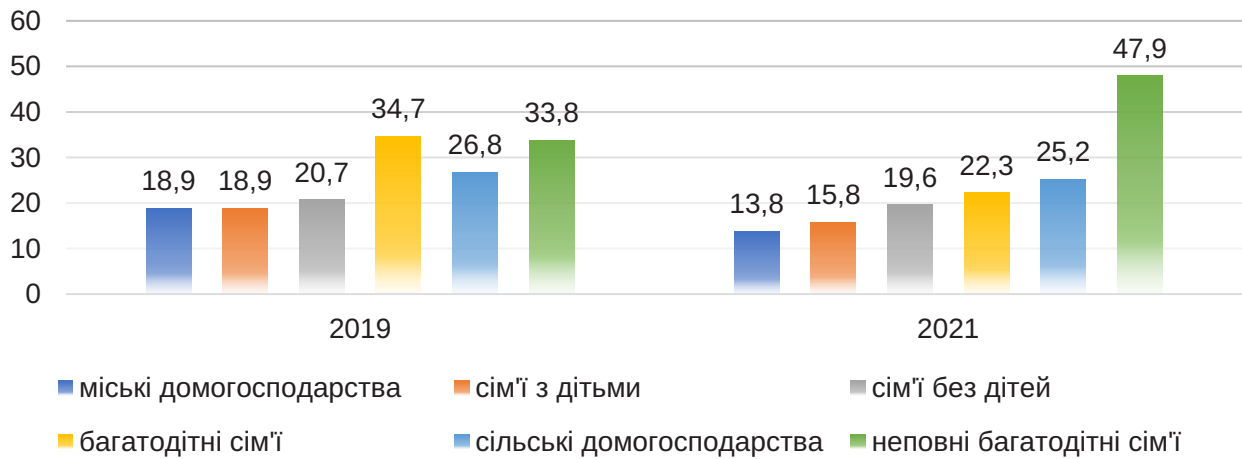

Рис. 8. Рівень глибокої матеріальної депривації за типами домогосподарств (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 9 ознак депривації), %

Джерело: [4]

багатодітних сімей (58,0 %), неповних сімей з дітьми (55,6%), а також сільських домогосподарств (58,8 %) та ін. Бойові дії спричинили руйнування житла, втрату роботи, скорочення доступу до базових послуг, що суттєво вплинуло на такі типи домогосподарств, як сім'ї з дітьми та з ВПО (75,6 %), сім'ї, що склада-

ються виключно з осіб пенсійного віку (81,8 %) та сім'ї з дітьми, де всі дорослі пенсіонери або з інвалідністю (87,0 %) (рис. 9).

Таким чином, обмеження під час коронавірусу досить слабо вплинули на загальний рівень глибокої матеріальної депривації, на відміну від війни, яка суттєво поглибила існу-

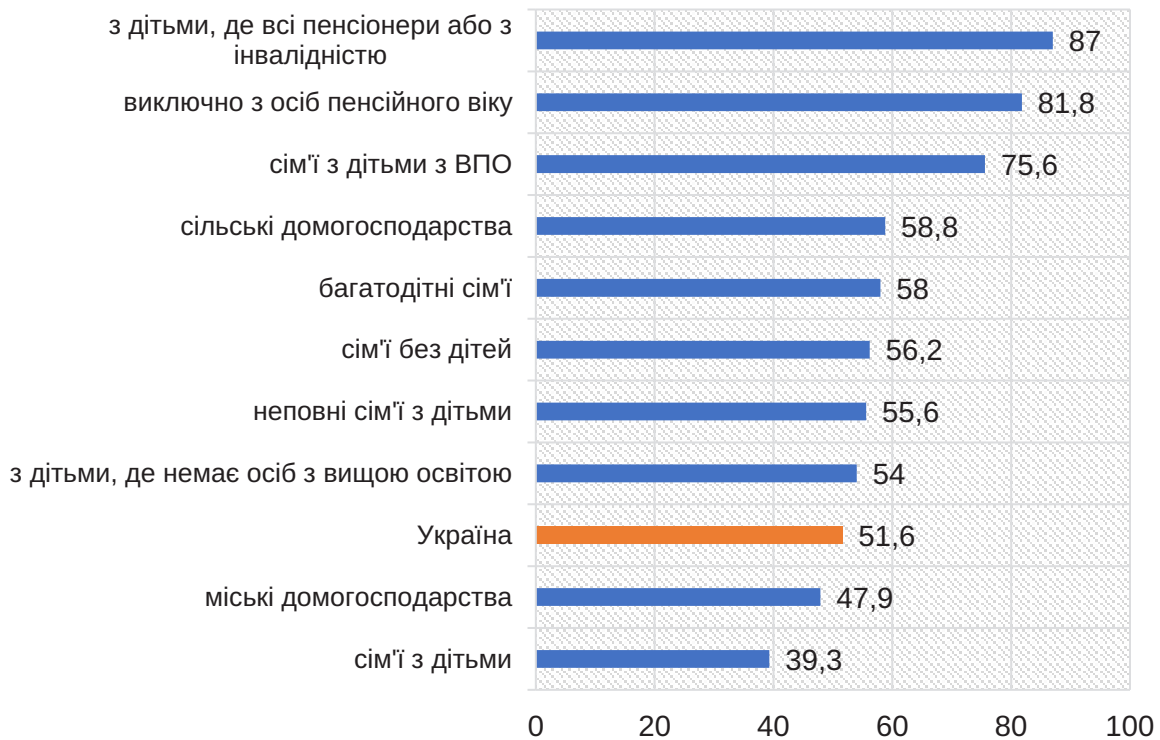

Рис. 9. Рівень глибокої матеріальної депривації в Україні за типами домогосподарств (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 7 з 13 ознак депривації), 2023 р., %

Джерело: розроблено автором за даними OECD

ючі соціально-економічні нерівності та спричинила нові виклики для родин із дітьми, багатодітних, неповних родин, сільських жителів та інших вразливих сімей.

Бідність за окремими позбавленнями. Немонетарна бідність є багатоаспектною. Хоча рівень доходу сім'ї залишається важливим фактором добробуту, бідність не обмежується лише фінансовими аспектами. Немонетарна бідність відображає реальні потреби та рівень добробуту окремих домогосподарств, особливо тих, хто страждає від соціальної ізоляції або обмеженого доступу до якісних послуг. Дослідження бідності через окремі позбавлення дає змогу в подальшому розробляти більш цілісні та адресні підходи до підтримки вразливих верств населення, які стикаються із нестачею базових ресурсів для гідного життя.

Охорона здоров'я. Значного впливу пандемії на початковому її етапі зазнала система охорони здоров'я, оскільки всі сили були спрямовані на надання медичної допомоги хворим на COVID, що значно знизило доступність планових медичних послуг. Такі тенденції характерні не лише для країн з низьким чи середнім рівнем соціально-економічного розвитку; системні проблеми з'явилися навіть у країн з високою доступністю медичних послуг, передовими технологіями та достатнім числом медичних працівників.

Покращення охоплення медичними послугами залежить від наявності, доступності та спроможності медичних працівників надавати якісну комплексну медичну допомогу. Більшість країн світу значно просунулись у досягненні цих орієнтирів, але пандемія COVID-19 продемонструвала неспроможність деяких систем перед викликами надзвичайних ситуацій. В Україні частка домогосподарств, неспроможних отримати кваліфіковану медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя, лікування в стаціонарі у 2019 році становила 25,0 %, 26,5 та 26,3 % відповідно (у 2021 році – 24,1%, 23,3 та 23,2%) [4]. Отже, пандемія загострила існуючі проблеми доступності медичних послуг, які потребують вирішення через реформування системи охорони здоров'я.

Продовольча безпека та споживчі можливості. Проблеми продовольчої безпеки в більшості країн світу приділяють значну увагу. У 2019 році у світі нараховувалося близько 750 мільйонів осіб, які відчували серйозну нестачу продовольства. З 2014 року за даними ФАО (Food and Agriculture Organization) спо-

стерігається тенденція до збільшення цього показника і якщо вона збережеться, то до 2030 року близько 9,8 % всього населення світу (або понад 840 млн) будуть відчувати голод, навіть без впливу пандемії Covid-19. Крім того, відсутність продовольчої безпеки може погіршити якість продуктів харчування, підвищити ризики неправильного харчування, як недоїдання, так і ожиріння, хронічних захворювань, порушення психічного здоров'я і навіть зниження рівня добробуту [7; 8].

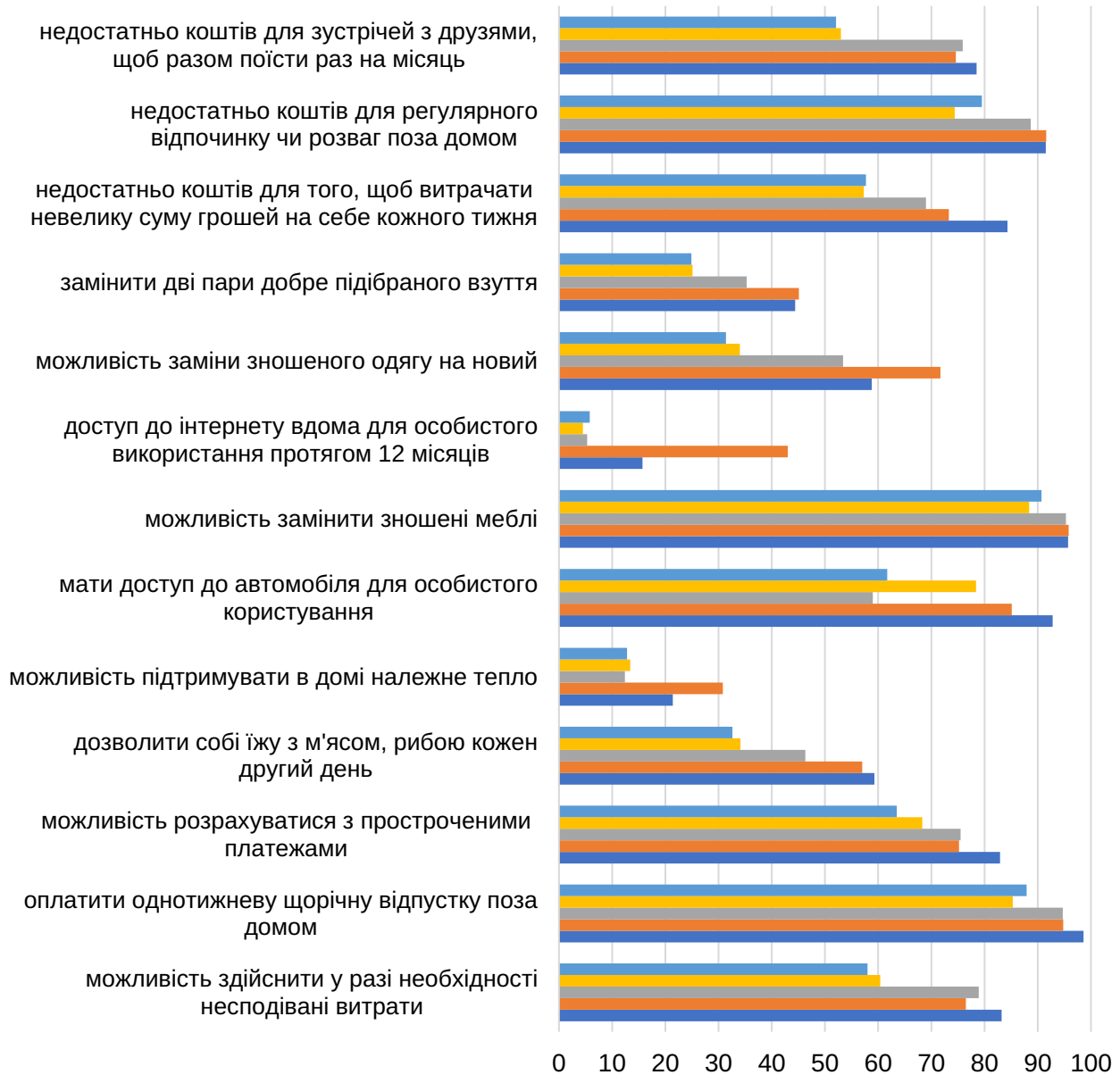
Перебування домогосподарств у стані продовольчої безпеки підвищує їх стійкість при зіткненні з ймовірними потрясіннями. Результати опитування, проведеного глобальним дослідницьким центром Лабораторією боротьби з бідністю імені Абдула Латіфа Джаміля (Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab або J-PAL) в Індонезії показали, що продовольча безпека у них через пандемію значно погіршилася. Лише 23 % домогосподарств змогли споживати їжу в тій же кількості, як і зазвичай, а 77 % почали споживати менше. Зокрема, 36 % респондентів почали споживати менше саме через фінансові обмеження [9].

В Україні частка домогосподарств, що через недостатність коштів відмовлялися собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування на 2019 рік становила 6,8 % (у 2021 році – 6,0 %); споживанні страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день могли собі дозволити 19,3 % (2021 р. – 18,6 %); оновлення за потребою верхнього одягу та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років – 24,8 % (2021 р. – 21,8 %); зміни меблів у випадку їх зношення чи пошкодження – 40,7 % (2021 р. – 39,0%) та ін. [4].

Житлові умови, фізичне та соціальне середовище. Проявом бідності за умовами життя є відсутність елементарних складових комфортності житла. Умови проживання значної частини населення України є незадовільними і не відповідають сучасним вимогам, а низькі стандарти забезпечення житлом поєднуються з низькою його якістю. Перенаселення є здебільшого проблемою міського населення, а недостатність базових зручностей – сільського [4]. У великих містах є такі проблеми: неприйнятне дорожнє покриття, відсутність належного освітлення, безпечних переходів, умов для пересування людей з особливими потребами, застарілий і часто небезпечний комунальний транспорт, відсутність капітального ремонту житлових приміщень тощо [2].

Через недостатність коштів у 2019 році 20,5 % (у 2021 році – 16,6 %) домогосподарства відмовлялися собі у своєчасній оплаті рахунків за житло в повному обсязі та послуг з його утримання або оплати газу для приготування їжі; проблеми з оплати послуг щодо підтримання достатньо теплої температури у своєму житлі (на придбання палива, обігрівача тощо) протягом опалювального сезону поширювались на 22,8 % домогосподарств (2021 р. – 19,2 %), у туалеті зі зливом всередині житла – на 19,6 % домогосподарств (2021 р. – 16,6 %); у ванній або душовій кімнаті всередині житла – на 17,0 % (2021 р. – 14,2 %); водогоні у житлі – 14,0 % (2021 р. – 11,7%) та ін. [4].

вача тощо) протягом опалювального сезону поширювались на 22,8 % домогосподарств (2021 р. – 19,2 %), у туалеті зі зливом всередині житла – на 19,6 % домогосподарств (2021 р. – 16,6 %); у ванній або душовій кімнаті всередині житла – на 17,0 % (2021 р. – 14,2 %); водогоні у житлі – 14,0 % (2021 р. – 11,7%) та ін. [4].

- сім'ї з дітьми, де нема осіб з вищою освітою
- сім'ї з дітьми, де тільки одна доросла особа
- сім'ї з дітьми з ВПО
- сім'ї, що складаються виключно з осіб пенсійного віку
- сім'ї з дітьми, де всі дорослі пенсіонери або інваліди

Рис. 10. Частка особливо вразливих домогосподарств, які потерпають від нестачі коштів для здійснення платежів, 2023 р., %

Джерело: розроблено автором за даними OCECD

Гармонійне фізичне і соціальне середовище є основою для здорового та щасливого суспільства, оскільки створюють умови для комфортного та безпечного життя, забезпечують можливості для розвитку і самореалізації кожного його члена. З причин забруднення, вугільного пилу або інших екологічних проблем (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо) потерпало – 15,8 % домогосподарств (2021 р. – 12,6 %); шуму від сусідів чи шум з вулиці (транспортний рух, підприємство, фабрика тощо) – 8,7 % (2021 р. – 7,3 %), злочинів, насилля, актів вандалізму у районі – 8,6 % домогосподарств (2021 р. – 6,9 %) [4].

Важливою умовою підвищення якості життя населення та зниження бідності є зменшення диференціації між селом та містом за основними деприваціями. Депривації традиційно були більш вираженими у сільській місцевості, що знижувало потенціал можливостей для жителів сіл порівняно з мешканцями міст. Проте, за 2019–2023 рр. відбулося деяке зниження диференціації між селом та містом за основними деприваціями [4].

У 2023 році вразливі типи домогосподарств значною мірою відчували матеріальні позбавлення від нестачі коштів для оплати відпустки чи розваг поза домом; прострочених платежів; зустрічей з друзями/родичами; витрат на власні потреби кожного тижня та інше (рис. 10).

Через значні життєві проблеми вони часто змушені брати кредити для покриття поточних витрат, що призводить до накопичення боргів і збільшення фінансового навантаження. Сім'ї з дітьми, у складі яких є пенсіонери, люди з обмеженими можливостями, з ВПО, частіше за інших стикаються з фінансовими труднощами через додаткові витрати на лікування, обмежені можливості заробітку, труднощами при пошуку роботи, житла та інтеграції в нові громади. Військовий конфлікт значно вплинув на фінансовий стан цих домогосподарств, призвів до втрати роботи, майна і збільшення витрат на забезпечення базових потреб.

Висновки. Отже, до пандемії позбавлення в доступі до медичних та освітніх послуг, якісного житла, інфраструктури були основними ознаками вразливості домогосподарств із низьким рівнем доходу, зокрема в сільських районах країни та серед багатодітних родин. У постпандемійний період та з початком

війни акценти вразливості домогосподарств за основними деприваціями дещо змінилися, ускладнюючи загальну картину бідності й проблеми з доступом до базових ресурсів. Ці обставини посилювали нові та загострили наявні проблеми для вразливих груп населення. Медична вразливість стала найгострішою проблемою для всіх груп населення, а висока вартість ліків та лікування вплинули на здатність домогосподарств підтримувати здоров'я.

В умовах війни «цифровий розрив» трансформувався у важливий чинник депривації. Віддалене навчання та робота зробили доступ до Інтернету та пристроїв життєво важливими, тому домогосподарства, які не мали цих ресурсів, стали ще більш вразливими. На тлі економічної нестабільності зросли ціни на продукти, енергоносії та житло, що істотно вплинуло на всі верстви населення, підвищуючи витрати на базові потреби та знижуючи їхню купівельну спроможність. Військові дії призвели до втрати житла та погіршення умов проживання через пошкодження або знищення інфраструктури, передовсім у зонах бойових дій. Розміщення внутрішньо переміщених осіб спричинило нестачу доступного житла та зростання цін на оренду.

Під час воєнного періоду посилювався процес розпаду сімей, що підвищило рівень соціальної ізоляції серед переселенців, людей похилого віку та осіб, які втратили близьких. Зростання психологічного навантаження та послаблення соціальної згуртованості негативно позначились на суспільному розвитку. Зміна акцентів вразливості за основними деприваціями у постпандемійний період та період війни вимагає переорієнтації програм підтримки, зокрема перенесення головного акценту на безпеку, психологічне здоров'я та доступність освітніх і медичних послуг.

Загальні зміни немонетарної бідності за різними критеріями показали, що на соціально-економічне становище населення найбільший вплив здійснила війна. Негативний вплив пандемії та пов'язаних з нею карантинних заходів вдалось нейтралізувати вже через рік, а показники деприваційної бідності повернулись до пандемійних значень. Проте, рівень немонетарної бідності залишається на високому рівні, що свідчить про постійні соціальні виклики в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. REACH, Ukraine: Humanitarian Situation Monitoring Focus on the areas closer to the Frontline, February 2023. URL: <https://reliefweb.int/country/ukr>
2. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу / Е. М. Лібанова ; Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань : Видавець "Сочінський М.М.", 2020. 456 с.
3. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Glossary: Child deprivation – Statistics Explained. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Child_deprivation
6. Simulating the Potential Impacts of COVID-19 School Closures on Schooling and Learning Outcomes: A Set of Global Estimates. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/aa72857a-4cff-53d8-8361-5a9b3e56b86b>
7. Національний звіт PISA-2022. URL: <https://pisa.testportal.gov.ua/pisa-2018-zvity/>
8. COVID-19 impacts on global food systems and household welfare: Key insights from the special issue. URL: <https://www.ifpri.org/publication/covid%E2%80%90impacts-global-food-systems-and-household-welfare-key-insights-special-issue>
9. Modeling Food Insecurity in Bivariate and Regression Analyses, Guidelines Prepared by the Voices of the Hungry Team FAO – 2015 – FAO Rome, Italy. URL: <https://www.fao.org/3/bp091e/bp091e.pdf>
10. Реут А.Г., Заяць В.С., Клименко Ю. А. Оцінка впливу COVID-19 на монетарну бідність: огляд окремих практик. *Економіка та суспільство*. Випуск № 55. 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52>
11. Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання / Лібанова Е. М. та ін.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. Об'єм даних 3,1 МБ

REFERENCES:

1. REACH, Ukraine: Humanitarian Situation Monitoring Focus on the areas closer to the Frontline. Available at: <https://reliefweb.int/country/ukr>
2. Bidnist' naseleण्या Ukrayiny: metodolohiya, metodyka ta praktyka analizu [Poverty of the population of Ukraine: methodology, methodology and practice of analysis]. Instytut demohrafiyi ta sotsialnykh doslidzhen' im. M.V.Ptukhy NANU. Uman. (in Ukrainian)
3. Samoosinka domohospodarstvamy Ukrayiny rivnya svoiykh dokhodiv [Self-assessment by Ukrainian households of their income level]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
4. Samoosinka domohospodarstvamy dostupnosti okremykh tovariv ta posluh [Self-assessment of households availability of individual goods and services]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
5. Glossary: Child deprivation – Statistics Explained. European Commission. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Child_deprivation
6. Simulating the Potential Impacts of COVID-19 School Closures on Schooling and Learning Outcomes: A Set of Global Estimates. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/aa72857a-4cff-53d8-8361-5a9b3e56b86b>
7. Natsional'nyy zvit PISA-2022 [National report PISA-2022]. Available at: <https://pisa.testportal.gov.ua/pisa-2018-zvity/>
8. COVID-19 impacts on global food systems and household welfare: Key insights from the special issue. Available at: <https://www.ifpri.org/publication/covid%E2%80%90impacts-global-food-systems-and-household-welfare-key-insights-special-issue>
9. Modeling Food Insecurity in Bivariate and Regression Analyses, Guidelines Prepared by the Voices of the Hungry Team FAO. Italy. Available at: <https://www.fao.org/3/bp091e/bp091e.pdf>
10. Reut, A., Zaiats, V., Klymenko, Yu. (2023). Otsinka vplyvu COVID-19 na monetarnu bidnist': ohlyad okremykh praktyk [Assessment of the impact of COVID-19 on monetary poverty: a review of individual practices]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no. 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52>
11. Cherenko, L. et al. Bidnist ta nerivnist v Ukraini pid vplyvom COVID-19: pidkhody do otsiniuvannia [Poverty and inequality in Ukraine under the influence of COVID-19: Approaches to assessment]. Instytut demohrafiyi ta sotsialnykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NANU. Kyiv. (in Ukrainian)